

Saját halottaim

Arghezi halálával nemcsak egy zseniális költő tűnt el testi valójában közülünk, vele egy költőtípus hunyt ki, egy olyan manapság szinte alig föllelhető lírai alkat, akinek költői univerzumában nemzet és nagyvilág tükröződött, akinek költészetében mindenki önmagát találta meg. Művének legsajátosabb vonása és varázsa éppen az, hogy minden modern differenciálódást magába szíva, új egyetemességet tudott teremteni. Ő még mindenki költője tudott lenni, noha korunkban egyre inkább úgy alakul a költészet és az olvasó viszonya, hogy mindenkinek megvan a maga költője. Ennek okát alighanem az éles világnézeti ellentétekben, a tudományos és technikai forradalom életvitelt és pszichét állandóan változtató hatásában, s mindezek következtében a művészi izlés differenciálódásában kereshetjük. Nos, Arghezi nem fölülemelkedni akart ez ellentétben és szétdaraboltságokon; lázasan kavargó lírai látomásban nevével nevezte ezt a valóságot, hogy megjelje a végtelenné szaporodott ellentétekben sem szétbomló világot, az önmagától és a világtól el nem idegeníthető embert.

A sors játéka — a véletlen, szárnyán mégis a törvény himporával — úgy hozta, hogy vele szinte egy időben hunyt el a más formátumú, nagytehetségű amerikai Carl Sandburg, aki más hagyományok talaján (és más hagyományokat teremtve) törekedett egy sajátos, amerikai érzékenységet lírailag egyetemes érvényűvé emelni. Annak idején, hogy önmagára leljen, az amerikai költészetnek el kellett szakadnia az európaiótól, de Whitman nem csupán új formanyelvet ötvözött, de mondanivalójával egy fiatal nép akkor még ellentmondásoktól alig kikezdett szabadság-eszményeit hirdette, úgy, hogy arra az egész emberiség szíve beledobbanhatott. Sandburg szakított Whitman prédikátori gesztusaival, megmaradt lényegi formanyelvénél, amelyet azután az amerikai köznyelv, népeleti mozzanatok, új munkás- és farmer-dalok elemeivel színesített és gazdagított. Nemhiába a legolvasottabb amerikai költő. S bár hatása a század húszas-harmintas éveiben az európai költészetre korántsem lebecsülendő (s a mai fiatal amerikai költészet is az ő iskoláját járta ki), életművét regionális vonások korlátolják. Amerikanizmusa végső soron nem válik egyetemessé, mert jóllehet sajátos világa benső ellentmondásainak ábrázolása hiteles, a világa és a világ egésze között feszülő ellentmondások lírai látomásaiban nem lelhetők föl.

E tekintetben teljesebb a hatvanöt éves korában szintén tavaly eltávozott, amerikai néger Langston Hughes életműve. Noha nem csupán sajátos, de már-már rendhagyó nemzeti és társadalmi helyzete a provincializmuson túl a faji zárkózottság, elszigeteltség veszélyével leselkedett rá is, mint megannyi társára, Hughes költészetében éppen az a megejtő, ahogy amerikai né-

ger sorsköltészetében az emberi sors költője maradt. Talán nem véletlen, hogy formanyelvét a dzsessz pallérozta, ez a sajátos amerikai néger népzene, amely, mint az egyre inkább bizonyossá válik, oly egyetemesen fejezi ki századunk nyugtalanságát, fájdalmaikat és reményeit.

Hanem Kassák Lajost már aligha sorolhatnók az ilyen típusú költők közé. Roppant életművének termékenyítő hatását ma még nehezen mérhetjük föl, de annyi bizonyos, hogy itt — a nyilvánvaló, s nemegyszer kiáltványyszerűen is hirdetett — szándék ellenére nem egy új szintézis kerekül ki, hanem annak lehetősége, amennyiben a hagyománytól elszakadó, végletesen differenciált költészet egy eljövendő új szintézis része. Mert nyilvánvaló, hogy a költészet századelejétől kezdődő lázadásai, megbokrosodó szép szélyei vagy öngyilkos kalandjai nem tekinthetők a költészet véleleges állapotának. Kassákkal mindenekelőtt a magyar avantgard fölülmúlhatatlan mesterét és apostolát temettük el, s azt már ma is világosan látjuk, hogy a „nikkel szamovár“, amelyet ő röppített el fejük fölé, nem kihunyó röppentyűként, de robbanóerejű rakétaként süvöltött végig, messzi visszhangokat verve, a költészet egén.

Kassák költői vonzterében szólalt meg Forbáth Imre is, a csehszlovákiai magyar lírikus, első kötetét is a Ma adta ki Bécsben. Oly furcsa, fintoos álomnak tetsző élmény a költészet örökifjú lázadóit életük alkonyán megismerni. Miért hittem én, hogy Forbáthon nem foghat az idő? Bizonyára, mert nem fogott a versein. Megdöbbsentem, amikor egy mankóval bicegő aggastyánban Forbáth Imrét kellett megismernem. Szemében már a búcsú elhaló fénye derengett, de hangja férfiasan, ércesen csöngött az európai költők budapesti találkozásán. A fölháborodásról beszélt mint a költészet szülőanyjáról. Most, hogy meghalt, talán megírják majd, hogyan vált avantgard költőből forradalmár költővé, mint építette szocialista forradalmi lírájában tovább az avantgard érdemes hagyományait, s hogy korai elhallgatásában is elvűségére lehetünk. Ki tudja, milyen kincseket rejt a hagyatéka? Értékelésében nekünk külön szerep jut, hiszen Forbáth a régi Korunk hűségese munkatársa volt.

Más hang hallgatott el Füst Milánnal. A magyar szabadvers megteremtője volt, noha az ő szabadverse kötöttebb, mint a Kassáké, és más dallamokat gyűrtetett, mint a Bartalísé, akik vele együtt a szabadvers úttörői közé tartoznak. Füst Milán a századelő nagy szomorúságának költője volt, Rilke és Trakl rokona, aki ugyanabban a kilátástalan és kiútalan tetsző, rút-ságával és parlagiságával, a készülődő első világháború szörnyűségeivel viselő világba született bele, mint Svevo vagy Musil, és velük rokon szorongások gyötörték. Pesszimizmusa lázadás volt, áttételes, de mégis szenvedélyes tiltakozás a „boldog békeidők“ felületi csillogása mögött sötétlő való és készülő tragédiák ellen, litániáiban egy prófétikus lelkiismeret siratja embertársait. Radnóti — újabb tragédiák küszöbén — hősinek nevezte Füst Milán szomorúságát.

Gellért Oszkár is meghalt, s távoztával ugyancsak megcsappant a Nyugat nagy nemzedékének még élő kis tábora. Gellért elütött szimbolista és impreszionista társaitól, közvetlen lírai ábrázolás-módja, tárgyiasága, szigorú realizmusa, leplezetlen erotikája igen kellemesen meglepné a mai fiatalokat, akik jórészt csak nevét ismerik. És ne feledjük, már a század elején lapot szerkesztett Osvát Ernővel, végig részt vett a Nyugat szerkesztésében. Tőle, akárcsak Füst Milántól, nem lehet másként búcsúzni, mint olyanoktól, akik Adyval ülték a Három hollóban, Kosztolányival és Karinthyval, Babitscsal vitatkoztak

az új irodalomról, akik számára a Nyugat nem irodalomtörténet, de eleven valóság volt, életük, pályájuk éltető lényege. A Nyugat közvetlen, már kései hullámverésében szólalt meg Aprily Lajos is, aki most szintén elnémult. Számunkra jelentős, hogy az ő nyugatos formanyelve az erdélyi kék hegyeket is ábrázolta, hogy a vers mesteri művességének birtokában Eminescut, Arghezit, Blagát is megszólaltatta magyarul.

*

Ehrenburg halálával üres maradt egy hely a cselekvő humanizmus arconalán. Nincs pótolhatatlan ember (noha minden ember valójában pótolhatatlan), ő sem az. Egyszer „nélkülözhetetlen embernek“ neveztem, ha nem tévedek, a hetvenötödik születésnapját köszöntve. Az ilyen nélkülözhetetlen szellem hiányzik most az ő távotával, akinek egy rövid élet hosszú ideje, idege és lelküismerete telik mindenre: harcolni ott, ahol az emberiség ügye veszélybe került, regényt, riportot, verset írni, békemozgalmat szervezni, beutazni az egész világot, szóba állni kora majdminden jelentős emberével, de állandóan önmagával is, nagy társadalmi összefüggéseket ábrázolni regényfolyamokban, és naponta cikket írni, amikor a barbárság megtiporja a szülőföldjét.

Kitűnő író volt és ragyogó újságíró, de a legmegejtőbb mégis, hogy életművében egyaránt fontos élete és műve. Nem tudom hirtelenjében, mi rangosabb ebben az életműben, a Lasikról szóló modern pikareszk vagy a spanyolországi riportkönyv, a semantizmus pellengérré állító pamfletje vagy a Picasso művészetéért sikraszálló esszé, valamelyik beszéde az atomveszélyről vagy azon cikkei, amelyek a frontújságokban jelentek meg, s amelyekből sose sodortak mahorkát a katonák. Lehet, hogy ez csak legenda, de a legendák legalább annyira jellemzőek, mint a szigorúan ellenőrizhető életrajzi adatok. Sokan és sokfelől támadták, de senki se állította róla, hogy legfőbb szenvedélye rózsákat oltogatni a kertjében. Az igazság volt a szenvedélye, élete s műve egyaránt tanuskodik erről.

Varázsos egyéniség volt, a társaságában töltött három óra életlem feledhetetlen élményei közé tartozik.

*

Szőnyi Istvánt gyermekkoromból ismertem, egy házban laktunk. Édesapjáról tudtam, hogy állatorvos, s félttem tőle, mert vastag bottal járt mindig, ami egyáltalán nem hasonlított a városi sétabotokhoz. Pistára áhitattal néztem föl, ő volt az első eleven művész, akit életemben láttam. Unszoltam anyámat, hogy vegyünk neki valami ennivalót, hiszen mindenütt azt olvastam és arról hallottam, hogy a festők éheznek. Egyszer valahogy bennjártam a lakásban, ott láttam először önarcképét édesanyjával s azzal a latin fölirattal, amit nem értettem. Egy aktra is emlékszem, később a Dózsát is láttam. Akkor már tudtam, hogy nemcsak festő, de forradalmár is.

Szép ember volt, a szülei is szép emberek voltak. Ha hármásban mentek a temesvári utcán, megfordultak utánuk az emberek. Most ha visszagondolok rá, a legszebbnek azt találom, hogy páratlanul hűséges volt eszményeiéhez és önmagához is. Már a felszabadulás előtt megtalálta a maga látásmódját: felhasználta a modern törekvéseket és a hagyományt. Sokan mégis modernkedőnek tartották. Irtózott a naturalizmustól. Később a modernkedők mégis naturalistának tartották. Szerintem az emberi erő festője volt, ezért vonzották

azok a mozzanatok, amelyekben az ember legyőzi a természetet, megváltoztatja a világot. Ezért vonzotta a történelem is: Dózsa, Varga Katalin, Bábolna.

Maga is roppant erős ember volt. Még a halálos ágyán is dolgozott, utolsó munkája egy csodálatos üvegfestészeti kompozíció, most ott látható a bukaresti tárlaton.

Költőkre emlékezvén fájdul meg bennem egy másik szerelmes húr: elvesztettünk valakit, nagy költőt, ki noha nem a szó titkait kutatta, hanem a hangokét, rokona volt századunk annyi költőjének. Bármilyen kalandos úrutazásokra is indultak volna századunkban a poéták, valahonnan mégis indulniuk kellett, rakétatérre mégis szükségük volt, hogy (ha igazán költők) végül is visszatérjenek a földre. S így hát sokan közülük, akiknek andalító, zsongító és mű-fájdalmas zenéken túl új zenére volt szükségük — hozzá is fordultak. Hozzá, aki kenyeres társával együtt, a felszínnek káprázata alól napfényre hozta — s a maga zeneköltészetében újraénekelte — az annyi időn át történelmi romok és úri előítéletek alatt szunnyadó népzsenét. Zsoltárt is szerzett, régien újdjon zsoltárt, amelyben népe és minden népek vergődését és reményességét megszólaltatva sürgette az ember önmaga által való megváltását. Hitt az emberi hangban, és mindnyájunkat újból rákapatott a dalolás örömére. „Kodály mint zeneszerző napjaink legkiválóbbjai közé tartozik“ — ezt Bartók írta róla 1921-ben, és mi, akárcsak az utánunk következők, tudatos hittel értünk egyet ítéletével.

*

Egy igen szerény ember is elhagyott bennünket, aki mégis a sok-könyvű szerzők közé tartozott. Tóth Samu szép könyveink bábája, új könyv-köntösök nagytudású ihletője, a betű grafikai titkainak, a papír, a festék rejtelseinek ismerője volt. Önemésztő szenvedélyének köszönhetjük, hogy a romániai magyar könyv grafikai színvonala európai igénnyel mérhető. Halálával mindnyájan benső barátunkat veszítettük el. S leghűségesebb olvasónkat.

Szász János

A használati tárgyak művészetéről

Ha a természeti népek életformájáról olvasgat az ember, szembetűnik az az esztétikai szigor, amellyel a vadon mesterei használati tárgyaikat megmunkálják. Akinek alkalmá is volt ezeket az eszközöket valahol látni, elámul, mert lett legyen áfonyaszedő kéreg-kosár vagy jakszörből vert nemez, az két alapszempontra torzítatlan valósulása: az anyagtisztelő használhatóságé és az ezt feltétel nélkül kielégítő széppé-jarmaltságé.

De miért hozzuk ilyen messziről a példát? Bármelyik hazai etnográfiai övezet eszközeit szemléljük, azt látjuk, hogy használati jellegükbe csodálatos érzékkel illesztették a paraszti mesterek a dekorációt, az elevenítő motívum-elemeket, melyek a rideg munkaeszközből a köznap megélhetéshez tartozó szerszámot, a kender- vagy gyapjú-szöttesből hangulatfrissítő, hasznos szőnyeg- vagy törülörhát alakítottak ki.

A használati tárgyak művészete tehát hivatása folytán az említett alaptényezők elkötelezettje, s hacsak nem akarja önmagát a rideggé spekulált fan-

tázia-csőmörök életteleniségére ítélni, akkor figyelnie kell arra a paraszti vagy kora-polgári kézműves-állapotra, amelyből nem is olyan régen iparművészetünk kifejlődött. Az éleles művészeti megújulás mindig két véglet fókuszában keletkezik, példa erre Bartók, Bráncuși, Picasso vagy hogy egészen közeli példát idézzek, a marosvásárhelyi iparművész Bandi Dezső, aki a népi formai múlt primitívességét a legtörekvőbb művészeti látásmóddal munkálja eggyé.

Az iparművészet a maga eszközeivel egy kor, egy esztétikai szemlélet jegyeit ötvözi magába, kifejezőbben, mint bármely más művészet-testvére. Előnyét a művészi értelemben koloncot jelentő hátrány, a készített munka közhasználati célja védjegyezi. A városrendészet, a parkosítás, a burkolat-dekoráció mozaikjai, a vásárcsarnokok, fogadó-termek, kulturális középületek esztétikai köntöse, általában véve az emberi környezetet séma-mentesítő ésszerű befolyásolása, mind-mind alkotói kööttséget jelent az iparművészetnek, s ezzel megbirkózni csak olyan művész képes, aki két lábbal áll a földön, és az élettelenedés veszélye nélkül alkotói újszerűsítésre is vállalkozik. Mindent összevetve, még arra is figyelni kell, hogy a művészi alkat csak egy hajtása lehet annak a tartalmi és érzésszerű jelenésnek, amely egy népcsoport történelmi érzésállapotát nevezi gyökerének.

Az otthon fogalma mindenkiben bizonyos fokig rendezett, helyére állított fogalom, de például egy jó iparművészeti tárlat után, ha a kiállító művészek a mindennapokat lélegzik be, akkor a legnaivabb látásmódi ember is úgy hagyja el a kiállítást, hogy ezt is meg kell még vennem, az is hiányzik a lakásomból.

Nincs szándékomban az iparművészet lényegét a közvetlen igény esztétikai piacává minősíteni, de képtelen vagyok valamirevaló művészt elképzelni olyan fokon, hogy ebben a műfajban a közhasználati kritériumoktól elszakadjon. Ha ezt valaki mégis megpróbálná, akkor anyagában és nyelvezetében új műfajág születne, s ha nem, akkor valahol az op art és a semmitmondás határán vacillálna. Nos, nem egy iparművésznünk munkáin és valami irányvesztettség, hajlam-fajulást, képzelet-didergést és magárahagyatottságot érzek.

Nézzünk néhány példát.

A legtöbb textíliát (szőnyeget, kendőt, ruhaanyagot), melyeket például legutóbb a kolozsvári iparművészeti kiállításon láthattunk, egyhangú, gyakran nyomott vagy nyomasztóan komponált színek, átéletlen bravúrba fulladó motívumú keresgélés jellemezte. Ileana Balotă, noha ő sem mentes az előbbi ráolvasástól, bizonyos fokig kivételnek számít: próbálkozásaiiban van korszerűség, még akkor is, ha monumentális kárpitjait nem mindig érzi indokoltnak formai és jelentésszerű összefüggésében a szemlélő. Fák című sikerült szőnyegfantáziáján a beöltetlen felvetőszálak lazaságát váltó (élénk érzéssel kezelt) foltmotívumok olyan módon feszítik szét a szőnyegszövés hagyományos megoldását, hogy az újrafogalmazás a technika és az anyagszerűség tiszteletével öntörvényen belül fedez fel más, ez esetben nagyon egészséges lehetőségeket.

A foltszerű láttatás művészi szándéka út szemet Csulak Magdolna szőnyegein is. Észlelni nála bizonyos törekvést arra, hogy kilendüljön a szövés-törvényszerűségek klasszikus állapotából, de még képtelen a hagyományok erejét az inspiráció szabadságával együtt hozni. Finomka moccanásokkal akar újat, s keresgélése rázódásmentesen szeretne beilleszkedni napjaink esztétikai nyugtalanságába. Ez is alkat kérdése, én a magam részéről bármilyen tisztelettel hajlok is meg a lekerekítetett, apróság-elemző alkotások előtt, mégis jobban szeretem a dinamitokat.

De Szentimrei Judit témás gyermekszoba-kárpítjai sem tekinthetők ilyen dinamitoknak. Ha képzeletben a cikcakkban vonuló kiránduló csoportot a székely vízfolyásos minta amolyan figuratív átértékelésének fogom fel, akkor sem tudok megbarátkozni vele, mert az efféle plakátműveket ma már nem akasztjuk gyermekszobáink falára.

Az üvegmegmunkálás, annak iparművészeti alkalmazhatósága viszont mintha gyerekcipőben járna. Pedig az olvasztott üveg, ha mester kezében van, csodálatosan dermed formát. Felemás keresztesződés az „égetett műfaj“ legtöbb darabja: ami a szó esztétikai értelmében iparművészet, az hiányolja a funkcionalitás elemi követelményeit, ami pedig használható, az nem művészi. S ha azokat a porcelánkészleteket is megidézzük, amelyeket alkotójuk hangos késsel, formai egyensúlyukból billent ki, ráoperálva a porcelánra olyan motívumsorú, amely csak finomabb vonalkezelést bír el ebben az alkotói társításban, akkor ez az érzés axiómává keményedik. Nem akarok unos-untalan az öregekre apellálni, de nem ártana komolyabban venni a kísérletezés elődeit, s akkor nem pazarolnának annyi energiát érleletlen, seizű darabokra.

Ion Rusu és Fuhrmann Károly művészi erőt mutató ötvösmunkáin olykor valami technikai bizarrság uralkodik. Fuhrmann munkáiból — melyek legutóbb, egyéni tárlatán, ismét nagy közönséget vonzottak — megérint valami feudális jelleg, amit a művész bizonyára a műfaj belső törvényeinek tiszteletében nem akar feloldani, levegősíteni. Nagyobb műhelyismerettel, biztosabb anyagkezeléssel dolgozik, de munkáiból hiányzik az az elevenítő alkotói lazítás, amellyel fiatal művész társa, Ion Rusu, az ötvösség egyelőre még szűkterű, alig variált anyagában gondolkodni tud. Az az érzésem, hogy a fuhrmanni klasszicizáló veretesség nem jut túl egy középkori ötvöshagyatékek tudatos vagy áttételesen értelmezett újjáélésénél, mert motívációs közlései az eredetiség — korunkban kialakított — esztétikai mércéjétől a műszerész inkább precíziós igényei felé hajlanak. Szimmetria-tisztelete pedig merevséggé, az alkotói képzelet korlátjává keményedik. Érzékeny, gyökértisztelő szakmai jártasságát nem ártana egy kissé elevenebbé, izgalmasabbá hangolnia.

Mit vinnék az említett iparművészeti munkákból otthonom díszítésére? — teszem fel magamban a kérdést. Bizony nem sokat. Mert aminek funkcionalitása van, az méreteiben haladja meg a típus-szobabelsőt, ami pedig használható, azt a szaküzletekben olcsóbban beszerezheti az ember.

Sántha Imre

Ion Rusu ötvösmunkája